

Educació i revolució: repàs obert.

**Antoni Tort i Bardolet
(Universitat de Vic)**

Els canvis en educació: immobilisme, reforma i revolució.

L'evolució dels discursos i pràctiques pedagògiques, al llarg del temps, ens permet constatar la formidable estabilitat de les estructures educatives. Però també podem veure canvis progressius gràcies a la petjada de grans reformadors, i a la implementació amb més o menys èxit d'allò que anomenem reformes, les quals han provat, reeixidament o no, de modificar aspectes claus de l'educació. Estem donant a entendre que els canvis són lents i costosos. Però també hi ha moments de fortes sacsejades socials, puntes històriques que generen ruptures en molts sentits. En conseqüència, el passat ens dibuixa l'estreta relació entre projectes educatius i processos revolucionaris. En el fons, estem davant d'una qüestió neuràlgica: és el problema del canvi, la substitució del vell pel nou, la ruptura sobtada de les velles formes que ha de comportar la configuració de noves formes, que han de ser produïdes i consolidades per l'educació. Si la revolució/les revolucions posen en dubte l'ordre establert és necessita d'un procés educatiu que aportí els ingredients necessaris per a construir les noves formes per a la nova societat.

Estem, de fet, davant d'una dialèctica entre la cultura creada i la cultura en creació, que va explicar molt bé Bogdan Suchodolski (1907-1993), pedagog i intel·lectual que va intentar orientar la tradició marxista cap a un humanisme socialista que permetés la formació d'un "home nou", caracteritzat per una personalitat polièdrica oberta a la cooperació comunitària i al progrés. Ara bé, com passa amb la pràctica totalitat dels conceptes que expliquen els fenòmens del nostre món, avui la paraula revolució té múltiples accepcions, nombrosos acompanyants i contextos variats: la revolució del coneixement, la revolució tecnològica, la revolució de la ment, la revolució del "jo", la revolució conservadora, la revolució interior, les revolucions científiques i tota mena de revolucions culturals. Els nostres assenyats pedagogs de l'Escola Nova, com Claparède, ens parlaven de la revolució copernicana en educació, etc.

El dret a l'educació i la lluita per la justícia.

Si haguéssim de començar pel començament, la revolució primigènica es troba en la lluita pel dret a l'educació, que continua essent una revolució pendent. Cal recordar una altra vegada que, segons dades de la UNESCO, hi ha setanta dos milions d'infants al món sense escolaritzar? La llista de persones i grups que han maldat per a promoure l'escolarització dels infants és interminable. Ja sigui construint escoles, ja sigui oferint una plaça en una institució educativa en situacions difícils (guerra, exili, exclusió, abandonament...). Alguns els coneixem: Comenius, Pestalozzi, Makarenko, Korczak o

Freire; d'altres, anònims, s'escampen arreu del món i en els temps. I no n'hi ha prou amb la condició d'escolar. La lluita per l'escola ve acompanyada per la lluita per una escola bona, activa, lliure. Sovint, el combat pel dret a una nova educació ha estat vinculada a personalitats i moviments pacifistes. La destrucció de vides joves als camps de batalla, anima el foc de l'educació: així ho diuen els homes i dones del CENU (Consell de l'Escola Nova Unificada) de la Generalitat Republicana: "La vella escola, els vells mestres, els vells llibres no han pogut evitar les guerres. Nosaltres ho diem solemnement i acceptem tota la responsabilitat que implica aquesta afirmació: en estructurar la nova cultura aspirem a fer les guerres odioses i, per tant, impossibles." En funció de les èpoques històriques o dels moments polítics, la lluita pel dret a l'educació ha anat, doncs, més enllà de la reivindicació d'una plaça escolar. Es bo de recordar, per exemple, l'experiència de les "Escoles en lluita" a la ciutat de Barcelona, a l'època de l'anomenada transició democràtica a Espanya (1977). La reivindicació d'un solar per a equipaments escolars, es converteix en un procés, amb les escoles "Sòller" o "Pegaso" com a emblemes, en el qual es posa en qüestió l'estructura corporativa i jeràrquica del sistema educatiu i s'avança durant un temps cap a formes d'autogestió comunitària. Anys abans, en una escoleta rural de la Toscana, un jove capellà incòmode per a les forces vives italianes, escriu amb els seus pocs alumnes un manifest en què denuncien la hipocresia social, les desigualtats i el classisme inherent a l'educació. "Carta a una mestra" de Lorenzo Milani i l'escola de Barbiana ha esdevingut una pedra de toc contra la injustícia social.

L'educació en les revolucions

Si ens centrem en els fenòmens revolucionaris en un sentit estricte, haurem de concloure que parlem de moments històrics en què es produeix una derrota completa (ni que sigui temporal, després vénen les restauracions...) d'un poder establert en un determinat país o estat; un assalt dut a terme per aquells que prèviament havien estat sotmesos a aquell poder ara vençut; una radical substitució que porta a noves regles o formes de govern. La pedagogia també participa i s'inscriu històricament en aquests moviments revolucionaris. Per exemple, la invenció de l'educació pública rep una potent impuls en la Revolució Francesa, la qual pretén trencar una estructura antiga d'interessos particulars, protegits per poders absoluts, per crear una nova era en l'educació, centrada fonamentalment en l'escola, que s'ha de convertir en una entitat dirigida al bé comú. Un dels qui va ajudar a articular aquesta nova època va ser engolit per la revolució, com tants d'altres en aquesta i en altres revolucions. Condorcet (1743-1794), marquès, científic il·lustrat, i defensor de les llibertats civils, es va suïcidar a la presó poc abans que fos guillotinat pel fet d'arreglar-se amb els girondins moderats. Però deixà escrit un llegat de gran valor en què posa les bases per a l'organització de la instrucció pública actual.

Totes les revolucions polítiques posen en el seu frontispici el paper central de l'educació. Com escriu el primer comissari per a l'educació de la revolució soviètica, al 1917, Anatoli Lunac'arskij (1875-1933), "tot poder genuïnament democràtic ha de convertir en el seu primer objectiu, en el domini educatiu, en un país on campen l'analfabetisme i la ignorància, la lluita contra aquesta foscor. Ha d'aconseguir en el període més breu l'alfabetització universal, mitjançant l'organització d'una xarxa d'escoles que responguin a les demandes de la pedagogia moderna; ha d'introduir la instrucció universal, obligatòria i lliure per tothom i establir alhora una sèrie d'instituts i seminaris de mestres que forneixin en el període més breu un poderós exèrcit de mestres populars tan necessaris per la instrucció universal de la població de la nostra inacabable Rússia".

I en el Decret de creació del Consell de l'Escola Nova Unificada de Catalunya (CENU), al juliol de 1936, podem llegir: "La voluntat revolucionària del poble ha suprimit l'escola de tendència confessional. És l'hora d'una nova escola, inspirada en els principis racionalistes del treball i de la fraternitat humana. Cal estructurar aquesta nova unificada, que no solament substitueixi el règim escolar que acaba d'enderrocar el poble, sinó que creï una vida escolar inspirada en el sentiment universal de solidaritat i d'acord amb totes les inquietuds de la societat humana i a base de la supressió de tota mena de privilegis". Així doncs, la bandera de la revolució està sargida amb el protagonisme de l'educació que esdevé, alhora, la finalitat i el motor de la revolució, l'objectiu i el mitjà. Els processos revolucionaris que s'obren al llarg del segle XX tenen com a aspiració comuna l'escola única; una institució que ha d'acabar amb la divisió entre el camp intel·lectual i el camp productiu en la qual el treball, tant en un sentit formatiu, però també productiu, és l'essència d'una escola de cultura i, a la vegada, marcadament polític. La pedagogia marxista, reivindica el compromís i la disciplina que Gramsci redefineix com a "conformació dinàmica". I la perspectiva revolucionària dirigida a l'emancipació humana rebutja les formes d'espontaneïtat ingènua en l'infant. S'aprofundeix en els processos psicològics; recordem la "troika" de psicòlegs de la revolució russa: Luria, Vigotski, Leontiev. També la Krupskaja i tants d'altres. En el camp pedagògic el ja citat Makarenko, Blonskij i una llarga llista.

Malauradament, la història també ens permet conèixer els estralls que determinats processos dits revolucionaris varen provocar en el camp de l'educació i de la cultura. S'instrumentalitza i s'enalteix la joventut com a força nova que s'emporta per davant tot allò vell i contrari als diktats de la Revolució. És el cas de les joventuts hitlerianes en la "revolució nacionalsocialista" o els guàrdies rojos, estudiants que Mao Tse Tung, a la Xina, empeny a la rebel·lió primer contra els funcionaris corruptes per tal de reforçar el seu poder. Al cap dels anys, milions de persones hauran estat desplaçades per a ser "reeducades" i s'hauran liquidat generacions senceres de mestres. També el "gulag" de Stalin i els camps d'extermini nazi eliminen professorat i intel·lectuals en

nom (!) de la reeducació. La follia criminal dels joveníssims dirigents dels khmers rojos a Cambodja ens mostra la supeditació total de l'individu a una força superior: "Ningú no pot fer bé les seves tasques a no ser que sigui lleial a la revolució, que és el deure més sublim de tots". (Pol Pot, 1977). Moltes persones varen rebre una notificació com aquesta: "Angkar (l'organització) et demana cordialment que et presentis per a una sessió d'estudi / un míting / una reconstrucció del jo". En la pràctica totalitat dels casos, aquesta "reconstrucció del jo" significava tortura i mort, l'extermini del jo. Avui, que parlem en la nostra postmodernitat, del "jo" que es reconstrueix constantment, val la pena recordar-ho.

Els projectes llibertaris

Tal i com ja va escriure Gabriel Séailles (1852-1921), un dels fundadors de "la Ligue des Droits de l'Homme" en el seu llibre titulat, precisament, "Educació i revolució"(1898), "estem girant en un cercle. Hem de canviar l'entorn social per canviar la persona, perquè tot el que hi ha de fals i d'injust en la societat esdevé mentida i iniquitat en el cor dels homes quan ella els perverteix; i hem de canviar els individus per canviar l'entorn social, perquè, en definitiva, l'entorn social és fet d'individus". És un dilema no resolt que els pensadors i pedagogs llibertaris es plantegen des del primer moment i que no té una resposta precisa: és la revolució la que crearà les condicions per a l'emancipació humana, o és aquesta emancipació la que portarà a la ruptura revolucionària? Hem d'educar la consciència individual i col·lectiva per anar a una nova societat o és aquesta nova societat la que durà al creixement cultural i educatiu de les persones? En fi, primer la revolució o primer l'educació? I encara: La lluita social és estèril si no va dirigida a potenciar els valors humans? La qüestió segueix vigent: es pot conciliar el valor suprem de l'infant, amb el valor suprem del canvi social o amb el valor suprem de la cultura? No només el pensament llibertari s'ho planteja però la dialèctica individu/societat hi és present amb tota la seva força. Més enllà d'experiències concretes, el projecte o els projectes llibertaris són una influència duradora al llarg del segle XX, en entorns tan llunyans com el CENU català, la pedagogia institucional o les revoltes estudiantils dels anys seixantes i setantes. El projecte de les publicacions de l'Escola Moderna, més que la mateixa escola de Ferrer i Guàrdia, és un programa pedagògic que avui encara impressiona gràcies a un gran nombre de lliure pensadors catalans, espanyols i europeus; amb Reclus, De Buen, amb Clemència Jacquinet, etc., que aspiren a una societat en què la ciència i l'educació acabïn amb l'obscurantisme que oprimeix la vida de les persones.

La pedagogia institucional revisitada

Potser allò que cal és entendre millor i qüestionar les institucions presents, en comptes d'especular sobre el futur o sobre un lloc utòpic. Aquest és un dels leitmotiv de la pedagogia institucional. Com escriu Gilles Monceau, és difícil defugir les institucions. Les persones incorporem les nostres pròpies patologies institucionals. La història està

plena de revolucionaris, que aporten la seva energia a la restauració d'unes institucions que, durant un temps havien cregut combatre. Que les institucions canvien els seus noms en els períodes revolucionaris, no vol dir res, la institucionalització acaba transformant l'instituent en el seu contrari. Les institucions són molt poderoses; per a la pedagogia institucional, qualsevol intent de transformar la institució, implica fer-ho des de dins, fugint de la il·lusió que hi ha un altre lloc en què s'inventaria una societat radicalment diferent. Així doncs, el pensament utopista, de forta presència en les idees pedagògiques de tots els temps, és contrarestat per la convicció que és possible una transformació ara i aquí. Contra la dominació i l'alienació, es tracta de "repolititzar" les institucions educatives no per a promoure un determinat adoctrinament polític, sinó per a desemmascarar totes les formes de "conspiracions" (siguin quins siguin els seus orígens ideològics) que pretenen ocultar o dissimular els poders institucionals. Ens trobem en "la paradoxa de la pedagogia", la tasca de la qual consisteix en conduir l'infant cap a la llibertat autònoma a través de mitjans que, per la seva mecànica, produeixen el contrari, el tancament de l'infant. És per això que apareixen pràctiques de ruptura i pràctiques de frontera, que obren noves perspectives a petita escala. Com algunes experiències de la pedagogia institucional francesa, en propostes radicals com les de Fernand Deligny, per exemple... En fi, individus i col·lectius que s'esforcen a crear circuits alternatius que qüestionen les institucions però que, a la vegada, implementen noves propostes.

L'emancipació, la conscienciació, l'apoderament en una societat plural

L'educació com a pràctica de llibertat. Aquesta és la característica fonamental d'una concepció de l'educació que pretén l'emancipació, la conscienciació o l'apoderament¹ de les persones i les societats. És el títol prou conegut d'un llibre de Paulo Freire les aportacions pedagògiques del qual han esdevingut una referència obligada per al canvi social. Segurament se'n parlarà més extensament en altres articles d'aquesta mateixa revista. Per a l'anomenada "pedagogia crítica", l'educació avui pot jugar un rol fonamental en el desenvolupament de noves formes de treball no alienat a través del desmantellament de relacions socials que el capitalisme avançat imposa.

Conseqüentment, i per acabar, no caldria veure la relació entre educació i revolució com un simple exercici de memòria històrica: potser ens hem de plantejar, per exemple, quin ha estat el paper de l'educació en les actuals revoltes del món àrab. Tampoc es tracta de confegir un "santoral" de la pedagogies revolucionàries: les contradiccions estan a l'ordre del dia. Vivim en un món sense respostes úniques, i la història ens dóna exemples de llums i ombres en els períodes de grans contestacions. Tampoc cal veure la relació entre educació i processos revolucionaris com un itinerari lineal i coherent: són les condicions i els contextos els que determinen la diversificació de plantejaments i propostes. O una aplicació diferent segons el lloc (l'Àfrica negra,

¹ El concepte anglès "empowerment" ha fet fortuna en el camp educatiu i social. Sovint es tradueix també per "empoderament" i es defineix com el procés mitjançant el qual les persones adquireixen un major control sobre les seves accions i decisions

Llatinoamèrica, Països Nòrdics...) d'uns mateixos postulats pedagògics (la pedagogia de Freire, per exemple). Al capdavant, la relació entre educació i revolució segueix oberta: És l'educador (només?) l'artesà d'una revolució cívica, ètica? Les polítiques i pedagogies de reconeixement de les identitats individuals són motors o frens dels canvis socials? Quin és la funció de l'educació en el nou "individualisme social" i en la societat de l'espectacle? On esclatarà una nova revolució mentre pensem que ja no n'hi haurà cap més? La història continua...